

MEMÒRIA DE LA DESTRUCCIÓ
LA CREMA DE XÀTIVA I ALTRES URBICIDIS

PURIFICACIÓ MASCARELL (ED.)

Memòria de la destrucció

La crema de Xàtiva i altres urbicidis

institució
alfons el magnànim
centre valència
d'estudis i d'investigació
VALENCIA, 2019

Collabora:

Excel·lentíssim Ajuntament de Xàtiva

Edició composta amb lletra Andralis ND OSF i Andralis ND SC
i impresa sobre paper Clarex 1.27 Literatura Color o3 de 90 g/m²

Traducció dels textos del castellà al valencià:

Estefania Gómez Fuentes (del text de Carlos Thiebaut i del
text de Carolina Rodríguez-López i José Luis González Casas),
Arantxa Llàcer Martorell (del text de Fernando Carrión),
Verònica Zaragoza Gómez (del text d'Isabel Palomera)

Edició a càrrec de Purificació Mascarell

© 2019, dels textos: els autors

© 2019, de les fotografies: els autors

© 2019, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim
Centra Valencià d'Estudis i Investigació
Corona, 36 — 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
iam@alfonselmagnanim.com
www.alfonselmagnanim.net

Disseny de la coberta: Estudio Juan Nava

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

Il·lustració de portada: Alfredo Pardo

ISBN: 978-84-7822-787-7

Dipòsit legal: V. 348-2019

Maquetació: Jaume Ortola

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

Índex

- Entre les cendres i el record** 9
Purificació Mascarell
- CAUSES I EFECTES DE LA DESTRUCCIÓ
- Urbicidi o la producció de l'oblit** 17
Fernando Carrión
- Bombardejar ciutats per a destruir formes de vida. Sobre l'extermini de la població civil en les guerres** 37
Carlos Thiebaut
- Sense arxius, sense memòria** 53
Isabel Palomera Parra
- URBICIDIS ABANS I DESPRÉS DE 1707
- L'impacte cronístic de la destrucció d'una part de la ciutat.**
Barcelona, 1599 69
Arantxa Llàcer
- La Ciutat Universitària de Madrid: de paisatge universitari a paisatge bèl·lic** 81
Carolina Rodríguez-López i José Luis González Casas
- Conquerir Oviedo. Una anàlisi qualitativa dels bombardejos republicans a la capital asturiana durant la guerra civil espanyola (1936-1939)** 101
Juan-Boris Ruiz-Núñez
- Entre cendres i ruïnes: preludi a l'Holocaust nazi.**
La destrucció simbòlica de la identitat a partir de l'anihilació patrimonial 117
María Lillo Manzananas i Asís Pérez Casas
- ENTORN DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ
- La Guerra de Successió des d'uns ulls de dona: la crema de Vila-real (1706) narrada per sor Maria Teresa de Jesús d'Agramunt** 131
Verònica Zaragoza Gómez

Els refugiats valencians en el setge de Barcelona de 1713-14 (i alguns dels seus destins posteriors) 159

Agustí Alcoberro

Incendi i saqueig de poblacions catalanes per part de les tropes borbòniques al final de la guerra de Successió (1713-1714) 179

Joaquim Albareda

L'ANIQUILACIÓ DE XÀTIVA

De Xàtiva a San Felipe. La conquesta borbònica i les primeres passes de la «colonització» 201

Carme Pérez Aparicio

La crema de Xàtiva (1707) en dietaris i relacions 223

Vicent Josep Escartí

Les intencions de Felip V a Xàtiva des del punt de vista urbanístic 247

Pablo Camarasa Balaguer

LA GESTIÓ DE LA MEMÒRIA

La crema de Xàtiva com a símbol reivindicatiu de la Renaixença valenciana 261

Rafael Roca

La crema de Xàtiva com a símbol del valencianisme cultural i polític al llarg del segle xx 279

Germán Ramírez Aledón

«Quan el tòpic ve d'Almansa...». Conversa entre Herminio Gómez i Paco Cerdà 315

Transcripció de Carlos Moreno Ponce

Entre les cendres i el record

Purificació Mascarell

L'escriptor Miguel de Unamuno parlava de la intrahistòria. D'allò que no es troba en les pàgines dels llibres, beneït per la majúscula de la Història. D'allò que conforma la història en minúscula dels pobles i de les gents senzilles, la seua vida íntima i quotidiana rarament reflectida en el paper. L'autor de *Niebla* utilitzava la metàfora del mar: les ones enfurides i sorolloses són els episodis oficials que sempre consten en les enciclopèdies; la quietud silenciosa del fons marítim és el terreny dels oblidats que cada matí, a trenc d'alba, han abandonat el matalàs per a ocupar-se de fer que tot continue marxant. Allà, al fons del mar de la Història, hi ha els milions de persones que han fet possible que, des de sempre, les ones es piquen i es barallen en la superfície assolellada i vibrant.

Sóc de Xàtiva. I sempre m'he preguntat com degueren viure els seus habitants la crema de la ciutat l'any 1707, enmig d'una guerra d'abast europeu que va durar catorze anys i que, a Espanya, va tenir com a principals conseqüències la instauració dels Borbons al tron i la desaparició de la Corona d'Aragó. Què sentiren els meus avantpassats quan es van veure obligats a abandonar Xàtiva i desvincular-se d'uns carrers, d'unes places, d'unes hortes que eren seues, que eren el seu patrimoni familiar, emocional i laboral? Quanta enyorança, ràbia i amargor els devia omplir l'ànima mentre s'allunyaven carregats dels pocs paquets que pogueren salvar i la mirada enterbolida acomiadant-se de la inconfusible silueta de la Penya Roja? Els portuguesos anomenen *saudade* una peculiar nostàlgia pel que ja no es té o no es tindrà mai. Eduardo Lourenço diu que, en essència, «la *saudade* ne fut autre chose que l'expression d'un trop plein d'amour envers tout ce qui mérite d'être aimé: l'ami absent, l'écrin des amours, la Nature avec sa voix immémoriale,

murmure des feuilles ou des vagues de la mer».¹ Xàtiva morta i la vida de tantes persones humils trencada per la meitat. És clar que degueren sentir *saudade*.

Per a la sociologia i la historiografia contemporànies, els efectes dels sotrats econòmics, bèl·lics o polítics sobre la vida diària de les persones té un interès especial. Hui, més que mai, s'investiga el vessant humà i es recullen testimonis de la gent que pateix els conflictes armats, els canvis polítics, els desastres mediambientals o les crisis financeres. El premi Nobel per a la periodista bielorrussa Svetlana Aleksíevitx el 2015 reconeixia, precisament, el valor de recopilar les vivències d'aquells que no tenen lloc en la versió oficial dels fets. Deia Unamuno que «sobre la inmensa humanidad silenciosa se levantan los que meten bulla en la Historia».² L'encunyador de la frase «venceréis, pero no convenceréis» no podia imaginar que eixa humanitat silenciosa aniria agafant un protagonisme insòlit en el segle XXI. Ara per ara, no podem recuperar els testimonis d'aquells *socarrats* que es van veure arrossegats pel timó de la Història en 1707, però sí que podem estudiar, amb les eines de l'historiador, el context que els va envoltar, els efectes que van experimentar i, en certa mesura, rescabalar la seua memòria.

El 19 de juny del 2017 es compliren 310 anys de la crema de Xàtiva per part de l'exèrcit borbònic en el marc de la Guerra de Successió espanyola. Els habitants d'aquella Xàtiva austriacista pagaren la seua «obstinada rebel·lia» amb l'exili o la mort. La seua ciutat fou assetjada, cremada i arrasada com a càstig exemplar ordenat pel rei Felip V, el retrat del qual resta capgirat al Museu de Belles Arts local en icònica revenja. La crema va convertir els *socarrats* en un símbol valencià de resistència alhora que els agermanava, malauradament, amb els habitants d'altres ciutats que han patit un destí similar: el càstig de l'extermini urbà. Per a recordar aquella destrucció i les persones que la van patir, vam dedicar el II Congrés Xàtiva: histò-

1 *Mythologie de la saudade. Essais sur la mélancolie portugaise*, Eduardo Lourenço, París, Chandeigne, 1997.

2 «En torno al casticismo», en *Obras selectas* de Miguel de Unamuno, Madrid, Biblioteca Nueva, 1986, pp. 47-144.

ria, cultura i identitat, organitzat per l'Ajuntament de Xàtiva sota la meua direcció, al concepte d'urbicidi i la seua plasmació al llarg de la Història. Durant tres calorosos dies, amb el termòmetre típic del mes de juny a la capital de la Costera, l'antic convent de Sant Domènec va acollir una vintena d'especialistes per a reflexionar sobre la crema i l'extermini de Xàtiva amb un rerefons universal: el de la violència contra les urbs, que forma part de la humanitat des de l'organització dels primers assentaments.

Aquesta violència busca destruir i esborrar les ciutats com a espais d'identitat col·lectiva i de convivència. Des de ciutats bíbliques com Sodoma i Gomorra fins a les aniquilades Hiroshima i Nagasaki, passant per Troia, Sarajevo, Maastricht, Cartago, Guernica, Numància, Berlín, Beirut, Sant Petersburg o Kigali, l'urbicidi forma part del passat de la humanitat i de l'imaginari global, a banda de constituir una realitat per a molts ciutadans actuals en el món. El nostre encontre, per tant, pretenia analitzar les formes, els objectius i els significats de la destrucció de les urbs i la gestió de la memòria d'eixa destrucció. Sempre observant l'urbicidi com el conjunt d'estratègies militars, econòmiques, culturals o polítiques que, de manera deliberada, busquen destruir una ciutat, la seua ciutadania i tot el que representa.

En aquest sentit, l'investigador Robert Bevan apunta que darrere de la destrucció urbana –siga una mesquita a Iraq o les torres del World Trade Center en Nova York– hi ha més que un simple edifici en joc a causa d'un conflicte. En el seu llibre *The Destruction of Memory*³ tracta de demostrar fins a quin punt l'urbicidi és un acte deliberat d'erradicació de la memòria d'una cultura i, en última instància, de l'existència d'un grup humà. Bevan observa com, des de la destrucció de les ciutats asteques per Hernán Cortés fins als bombardejos de Dresden i Tòquio en la Segona Guerra Mundial, darrere de l'aniquilació arquitectònica es fa palesa una guerra cultural amb l'objectiu final d'exterminar un poble. Per això no resulta vàlid

3 *The Destruction of Memory*, Robert Bevan, Reaktion Books, Chicago, 2007. Hi ha una traducció recent al castellà amb el títol *La destrucción de la memoria*, La Caja Books, València, 2019.

el concepte de «dany col·lateral» en parlar de la destrucció de parts d'una ciutat o de la seua totalitat: perquè som davant d'un acte de guerra amb voluntat de genocidi cultural. Paraules majors, doncs.

El geògraf anglès Alastair Bonnett aprofundeix en les raons ideològiques que subjauen en les accions destructives contra les ciutats:

Tal y como muchas ciudades siguen descubriendo, barrer el pasado priva al mundo de algo más que de un puñado de paisajes hermosos y singulares. También se eliminan los recuerdos, las historias y las conexiones que unen a la gente, tanto socialmente como a nivel individual. La transformación de una serie de lugares complejos y diversos en otros simples y superficiales tiene como resultado una población más vulnerable culturalmente, una masa desarraigada cuyo único vínculo de cohesión es la ideología que se les impone desde arriba. Para las ideologías puritanas, ya sean políticas o religiosas, el pasado asume un aire subversivo y rebelde.⁴

Un aire subversiu i rebel. Com el quadre de Felip V capgirat. Com el record que encara tenim molts valencians d'aquella crema funesta i que aquest volum ve a corroborar. Un volum que ha estat possible gràcies als divuit autors que hi participen, a l'interés de la Institució Alfons el Magnànim per publicar-lo i a la col·laboració de la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Xàtiva. Entre tots hem fet possible que la memòria col·lectiva se superpose a la destrucció, una vegada més. Paga la pena fer un breu repàs del conjunt. El marc necessari per a comprendre les implicacions culturals, socials i humanes de la destrucció de les urbs l'aporten els treballs de caràcter reflexiu i general dels especialistes Fernando Carrión, Carlos Thiebaut i Isabel Palomera. L'anàlisi d'altres urbicidis en diferents èpoques ocupa el segon bloc d'aquest volum, amb les mirades d'Arantxa Llàcer, Carolina Rodríguez i José Luis González, Juan-Boris Ruiz, María Lillo i Asís Pérez sobre quatre casos concrets de destrucció al llarg de la Història.

Si la crema de Xàtiva s'emmarca dins la Guerra de Successió, es feia imprescindible oferir una visió d'aquesta guerra i dels seus

4 *Fuera del mapa*, Alastair Bonnett, Barcelona, Blackie Books, 2017, p. 32.

efectes destructius, i ho fem de la mà dels estudiosos Verònica Zaragoza, Agustí Alcoberro i Joaquim Albareda. Finalment, els dos últims blocs del volum es dediquen a l'anàlisi del cas xatívi i de les seues repercussions posteriors. Carme Pérez Aparicio, Vicent Josep Escartí i Pablo Camarasa ens traslladen a Xàtiva durant els dies de la seua crema i ens parlen de l'abans i del després més immediat a l'aniquilació de la ciutat. Rafael Roca i Germán Ramírez s'ocupen de la presència de la crema, com a fita històrica i com a símbol identitari, durant els segles XIX i XX. I, per a tancar el volum des del segle XXI, s'ofereix la transcripció de la conversa mantinguda durant el Congrés entre Herminio Gómez, director del Museu Batalla d'Almansa, i el periodista Paco Cerdà.

L'estratègia urbanística de Mao Tse-tung per a manipular el pensament de les masses es regia per un principi fonamental: tan important com la construcció del nou és la destrucció del passat. Enderrocar les urbs de l'antiga Xina i substituir-les per noves construccions lligades al sistema comunista era la millor manera de modelar la voluntat del poble. També la Colonia Nueva de San Felipe, el nom amb el qual es va rebatejar Xàtiva després de la seua crema, es basava en la intenció d'esborrar el passat per a crear *ex novo* una població mancada de rebel·lia, model de doblegament i permeabilitat al poder establert. Però ni Felip V ni Mao Tse-tung comptaren amb la capacitat de recuperació de la memòria dels ciutadans de les generacions posteriors. Al caliu de les cendres es cou el futur.

Causes i efectes de la destrucció

Urbicidi o la producció de l'oblit

Fernando Carrión
Facultad Latinoamericana de Ciencias
Sociales - FLACSO (Quito, Ecuador)

1. Introducció

Mai abans havia estat tan present el tema del patrimoni en l'agenda dels mitjans de comunicació, en l'espai dels especialistes i en l'escenari de la ciutadania patrimonial. Sens dubte, aquesta visibilitat i aquest posicionament no és casual: mai s'havia destruït tant de patrimoni com ara!

El procés de destrucció selectiu i massiu del patrimoni s'ha desenvolupat sense l'impediment dels subjectes patrimonials institucionals –nacionals i internacionals– encarregats de vetlar per la seua salvaguarda, tant que no han reaccionat, per exemple, enfront del derrocament de la biblioteca d'Alexandria, el bombardeig de Bagdad, la invasió turística de Venècia, la construcció de les grans torres habitables a Santiago Centre o el buidament de la societat en el centre històric de Quito.¹ És més, en molts casos, les seues accions han estat les que han provocat el deteriorament del patrimoni acumulat.

Aquesta feblesa institucional posa en qüestió la seua condició estructural i també els paradigmes tradicionals amb els quals s'ha abordat la temàtica.² En altres paraules, la destrucció del patrimoni, la feblesa institucional i l'obsolescència conceptual –en el marc de la

1 En 1990, la població del centre històric de Quito era de 81.384 habitants, 20 anys després es va reduir a 40.913 (Del Pino, 2013).

2 Els paradigmes hegemònics han estat funcionals respecte a aquests processos, per exemple, gràcies a les polítiques de turisme, de gentrificació i de conservació, entre altres.

globalització– configuren una conjuntura patrimonial marcada per la producció de l'oblit, que bé podria caracteritzar-se com una crisi global del patrimoni, molt similar a la produïda després de la Segona Guerra Mundial,³ amb la diferència que aquella va estar localitzada a Europa i l'actual es desplega de manera generalitzada i ubiqua en el territori.⁴ Aquest fenomen és possible perquè s'ha produït la globalització del patrimoni gràcies a la revolució científicotecnològica en el camp de les comunicacions, a les declaracions de patrimoni de la humanitat,⁵ al pes de la cooperació internacional i al turisme homogeneïtzador que trenca fronteres.

I és que ara el patrimoni se'ns revela com una construcció social i, per tant, com un fenomen històric que muta constantment; per això existeixen conjuntures de transformació de les seues maneres de (re)producció particulars. Aquest és un factor constant de tota crisi, perquè es converteix en una dicotomia que divideix i integra moments diferents.

La crisi patrimonial és una oportunitat que es comença a sentir com un punt de partida d'una nova realitat: naix de la queixa social en creixement, de la reivindicació ciutadana que pressiona i, sobretot, de l'aparició de certs indicis de projectes col·lectius alternatius. En aquesta perspectiva i en aquesta conjuntura vivim la confrontació de dos models de gestió que busquen resoldre aquesta crisi: l'un sota la protecció del mercat (acumulació) i l'altre des del pes del que és públic (democratització); però aquesta crisi no solament té efectes en l'exercici de govern, sinó també en la concepció del patrimoni,

3 Situació molt semblant a la que es va viure amb la Segona Guerra Mundial a Europa, la qual va suposar un fort impuls de les tesis de la restauració i reconstrucció monumental.

4 La humanitat ha viscut tres grans conjuntures patrimonials: en primer lloc, la primera modernitat; en segon lloc, la guerra mundial, i actualment, la globalització.

5 En aquest moment són 187 ciutats considerades Patrimoni de la Humanitat les que decideixen conformar l'Organització de Ciutats Patrimoni de la Humanitat (OCPM), per tal d'intercanviar experiències, difondre coneixements, generar assistència tècnica, d'entre altres accions (<http://www.ovpm.org/>). A més, cal assenyalar que actualment (any 2013) hi ha catalogats 981 llocs: 759 culturals, 193 naturals i 29 mixtos, en 160 països del món sencer.

la qual cosa posa el concepte, per primera vegada, en una doble condició creativa: superar el fetixisme patrimonial i acceptar la seua condició polisèmica.

Amb aquest treball es vol fer una aportació al coneixement d'aquesta conjuntura patrimonial mitjançant un gir metodològic: es pretén oposar el sentit de la producció de l'oblit a la visió monopolista del patrimoni com a bé dipositari de la memòria (monument⁶), de tal manera que es reconstruísca l'equilibri en l'equació patrimonial entre l'acumulació del passat (patrimoni) i la destrucció del present (balafiament), però des dels seus processos socials constitutius.

Si tradicionalment s'han ressaltat els atributs del bé patrimonial –vinculats generalment al que és monumental–, actualment el que està en discussió són les relacions socials que expliquen la pèrdua del patrimoni acumulat contínuament al llarg de la història. En altres paraules, el debat s'ha centrat a concebre el patrimoni menys a partir dels atributs i més des de relacions socials que el constitueixen. Però també es tracta de cridar l'atenció des de l'angle invers a la quantitat de memòria acumulada, és a dir, des de les lògiques i formes de producció de l'oblit, per a entendre els processos de generació patrimonial pels seus orígens (econòmics, culturals, polítics), i menys a partir de l'objecte de la destrucció (monument), per a construir noves maneres de produir sostenibilitat en l'acumulació històrica del patrimoni (valor històric).

Aquest gir metodològic permetrà curar amb l'exemple, però a l'inrevés: mirar des del que es perd, posar en una balança el que es recupera i el que es destrueix en honor de suposats «valors superiors» provinents de la política, de la guerra o de l'economia, que inclouen les institucions destinades a mitigar l'oblit.

El concepte urbicidi és central en la comprensió d'aquest procés, perquè ajuda a entendre el que es perd i, a partir d'aquesta pèrdua, entendre allò que s'ha de mantenir i allò que s'ha de construir.

6 La definició de «monumento», segons el DRAE és: «*Obra pública y patente, como una estatua, una inscripción o un sepulcro, puesta en memoria de una acción heroica u otra cosa singular. Construcción que posee valor artístico, arqueológico, histórico, etc.*» (destaquem alguns dels termes dins la definició).

2. Patrimoni: polisèmia i fetitxisme

La paraula patrimoni ve del llatí i es compon, d'una banda, de *patri*, que significa pare, i per un altre, *onium*, que vol dir rebut, és a dir: és rebut per línia paterna. D'aquesta composició deriva que siga una definició altament dinàmica que comporta un procés històric que té actors explícits: els que reben (és rebut per) i el que transmet (per línia paterna); és a dir, actors que interactuen com a subjectes patrimonials en relació a la disputa de l'herència (Carrión, 2010).

Aquesta noció de patrimoni no defineix béns o coses (cosifica) –siguen materials, immaterials o espirituals–, sinó una relació que delimita un àmbit particular del conflicte social: el llegat o l'herència, i ho fa segons la correlació de forces dels subjectes patrimonials en un moment i en un lloc concrets, aquesta relació és la que, finalment, defineix la condició de poder de cadascun d'ells, perquè sense apropiació –com a base del poder– no hi ha patrimoni.

És en el context dels mecanismes de transmissió del patrimoni –propis del processament del conflicte– que s'aconsegueix la sostenibilitat històrica del procés, situació molt similar al que ocorre en el nucli familiar entre el pare i els seus fills. És a dir que el patrimoni genera un poder que naix de la propietat i del pes que els subjectes patrimonials tenen en la seua interacció: algú ha d'apropiar-se'n perquè existisca el patrimoni i, sens dubte, la propietat és una relació social constituïda històricament.

D'aquesta manera, el patrimoni és el resultat d'un procés històric d'acumulació contínua de temps i, al seu torn, és un mecanisme productor d'història. Aquest procés s'esdevé gràcies a la transformació constant de la massa patrimonial (patrimoni) mitjançant la seua transmissió entre els subjectes, en una doble situació: la democratització del patrimoni (propietat i poder) i l'increment del valor històric (afegeix temps al passat), que no tenen res a veure amb les polítiques de conservació. Aquesta historicitat de la relació social –que defineix l'heretat productiva– nega el fetitxisme patrimonial, així com les pràctiques de contenció de la història en el seu únic moment: l'origen.

En última instància, el patrimoni comporta, d'una banda, una propietat que atorga al subjecte patrimonial un poder i, per una altra banda, una transferència o heretat que –per més familiar i privada que siga– ha de ser ventilada pel sector públic, com ara: les corts de justícia (marc institucional públic) i la normativa del codi civil (pacte social), que són els qui determinen el protocol que cal seguir. El patrimoni en l'àmbit del conjunt de la societat no és molt diferent: el conflicte ha de ser processat amb normes jurídiques, institucions i, també, amb polítiques públiques perquè, en cas contrari, serà el mercat qui se n'encarregue des de la seua pròpia lògica, sobretot si –com ocorre ara– hi ha processos de desregulació que tenen com a fonament atraure capitals (condicions generals) que transformen el patrimoni en capital físic.

El patrimoni solament pot ser concebut històricament perquè hi ha una lògica de poder sostinguda en les relacions dels subjectes patrimonials que el (re)produeixen, transfereixen i consumeixen. Si es compleix aquesta premissa, es poden distingir tres grans conjuntures patrimonials al llarg de la història: la primera, vinculada a la modernitat, quan l'Estat s'apropia del patrimoni (patrimoni institucional), per a concebre'l com un «aparell ideològic» que construeix i legitima la història oficial, gràcies al gaudi que genera la seua espectacularització i a la massificació del seu consum contemplatiu,⁷ provinent de la sobreurbanització de la població.

En aquest moment –característic com a conjuntura patrimonial– es produeix el fet fundacional del naixement del patrimoni històric –perquè el patrimoni no ha existit sempre– a partir de dues vies constitutives: d'una banda, dels monuments construïts amb una funció social rellevant, com pot ser la missa (valor d'ús), però que requereixen la seua perdurabilitat en el temps com a testimoniatge d'una època, siga per la importància de la funció que exercia o per la riquesa de la seua producció material. En aquest cas parlem d'un

7 Posteriorment adquirirà un pes singular el valor de *canvi*, just quan el model capitalista es consolida i quan el turisme i el sector immobiliari donen una nova connotació al patrimoni: capital físic que pot generar grans utilitats a qui en siga el posseïdor o l'explote econòmicament.

increment de la seua qualitat funcional (valor d'ús), la necessitat del sentit memorialístic (valor històric). I per una altra banda, per la necessitat que hi ha de fer públic un fet històric del passat⁸ mitjançant la construcció explícita d'un nou bé patrimonial (monument) que des del principi nasca amb valor històric, com si fóra el seu valor d'ús. En aquest moment es diferencia patrimoni com a valor d'ús, del patrimoni històric com a valor memorialístic o històric.

La conjuntura següent està relacionada amb el període de la primera i la segona guerres mundials, quan es produeixen destruccions del patrimoni històric europeu significatives, localitzades en les ciutats més emblemàtiques. A partir d'aquest moment Europa es converteix en l'espai principal d'irradiació del pensament –sobretot de les polítiques patrimonials que es van universalitzar acríticament.⁹ Per a formalitzar aquestes propostes s'utilitzaren les denominades cartes –que adoptaren el nom de la ciutat on eren redactades¹⁰– i les convencions, les dues sota el principi de la conservació monumental en diferents graus, que van ser incapaces de comprendre la riquesa dels fenòmens particulars i, molt menys, d'aturar els processos destructius.

La càrrega històrica del patrimoni supera aquell paradigma¹¹ dominant del patrimoni que es recolza en la devoció per certs béns –com ara objectes essencials, siguen tangibles o intangibles, materials o immaterials–, que va esdevenir *fetixisme patrimonial*,¹² de manera que deixa de banda les relacions socials que les (re)produeixen o

8 Tant l'un com l'altre produeixen «història oficial».

9 La Segona Guerra Mundial va destruir d'un dia a l'altre el patrimoni de les ciutats, mentre a Amèrica Llatina l'erosió va venir de les condicions socioeconòmiques i de les característiques de la urbanització.

10 La Carta d'Atenes (1931) va ser redactada sols per especialistes europeus, en la de Venècia (1964) van participar tres «estranyers» provinents del Perú, Mèxic i Tunísia i, després, en 1972 es va dur a terme la primera convenció sobre la protecció del patrimoni mundial, cultural i natural amb la participació de prop de 80 països del món.

11 Segons Thomas Kuhn (1971), el paradigma fa referència al «conjunt de pràctiques que defineixen una disciplina científica durant un període específic».

12 S'acosta a la proposta de Marx (2000) respecte del sentit i contingut del «fetixisme de la mercaderia».

les amaguen darrere dels atributs del bé. Aquesta visió històrica¹³ es concreta en la producció social del patrimoni, esdevinguda en moments, en llocs i en societats particulars.

Els centres històrics, per exemple, van ser concebuts com un bé físic que tenia certs atributs (conjunt monumental) però no relacions. Per això, quan els centres històrics són analitzats històricament, com a producció social, la qualitat central –que és una definició relativa– es fa líquida i la càrrega històrica es redueix a trobar el moment de la seua gènesi per a aplicar-hi les polítiques de conservació. D'aquesta manera, se'l buida d'història i s'incrementa la càrrega fetitxista: és per això que la conservació produeix la negació de la condició històrica del centre històric; tant que en valorar el patrimoni produït durant la conquesta espanyola es realça la dominació colonial a través dels atributs que se li assignen al monument –o al conjunt monumental– i es congela la història en el moment del seu origen. Aquest procés comporta la negació del procés continu d'acumulació del temps passat que permet lectures múltiples i simultànies provinents de temps diferents en forma de palimpsest (valor històric).

D'aquesta manera la condició històrica es liqua quan el monument es converteix en l'element que determina de l'existència del patrimoni i no a l'inrevés: el patrimoni és una herència o transmissió creativa que produeix un increment del valor històric del bé. Per això no accepten que, per exemple, la demarcació d'un centre històric nasca de la política urbana i de la correlació de forces dels subjectes patrimonials i, en canvi, sí que creuen que la seua delimitació ve d'un demiürg creador que cau del cel, encarnat per una deïtat o per un tècnic.

Com a reacció a aquest fetitxisme patrimonial han sorgit dues visions. La primera visió, entesa com a capital físic que cal repro-

13 Ací s'inscriu la definició del «patrimoni monumental colonial» com a determinació de l'existència d'un centre fundacional de valor a Amèrica Llatina que, fins i tot, acaba per definir-se mitjançant l'existència d'un centre homogeni i colonial (recinte colonial, estil colonial) que s'hi projecta. El que és colonial no va ser homogeni sinó que es va donar mitjançant la imposició de la cultura, l'economia dels conqueridors als conquerits. Si bé va ser una fase històrica que no es pot oblidar, sí que pot conduir a sublimar.

duir i acumular per a obtenir guanys econòmics significatius (valor de canvi); en aquesta perspectiva el turisme és gravitant, encara que també ho és el món comercial i el sector immobiliari (BID). I la segona visió que comença a fer els seus primers passos des del concepte de patrimoni com a capital social que permetria enfortir les institucions i millorar la cohesió social.

El patrimoni històric actualment és, a més, una definició polisèmica¹⁴ perquè té formes de concebre'l múltiples i plurals, tant que trenca amb la definició hegemònica inscrita en la lògica del pensament únic, que no accepta dissidències. A continuació podem veure diverses entrades que ens mostren aquesta realitat:

— *L'itinerari històric* –propi del transcurs dels temps– que dona lloc a una seqüència que, segons Choay (2009), va de la connotació familiar (patrimoni familiar), a l'economia (patrimoni econòmic), al camp jurídic¹⁵ i després segueix a l'àmbit polític (patrimonialisme¹⁶), totes amb un pes del sentit de propietat singular. Patrimoni és, llavors, allò que es posseeix sota diferents formes i que el dret acaba per formalitzar.

— La fragmentació en *tipus patrimonials* s'expressa en tres situacions: una, vinculada al seu caràcter dicotòmic, material o immaterial, així com tangible o intangible; la segona, relacionada amb l'àmbit sectorial del patrimoni: industrial, cultural, militar, arquitectònic, musical; i la tercera, referida al que Bourdieu (1999) va denominar *l'efecte lloc*, que planteja un univers patrimonial segons l'espai on es construeix. Com que històricament el concepte naix a Europa –en la modernitat– és aquest el punt de partida des d'on s'irradia al món, cosa que per ara no és possible si tenim en compte l'emergència

14 Com també ho són els conceptes de democràcia, desenvolupament i descentralització, entre d'altres.

15 Aquest reconeixement en el camp jurídic té dues implicacions importants: primer, s'ubica en el camp del dret i, segon, ho converteix en un procés públic que està reglat –a través d'un pacte social: això és, una llei– que són formes de processar el conflicte de l'herència.

16 Es refereix als subjectes patrimonials (patriarcal) que consideren els béns públics com a propis, és a dir, s'apropien d'allò que és públic.